

Kabwarabwaraan baika tauaki man am bwakabwai

Te beeба ni i buobuoki i bukia taan makuri aika a mananga
iaan te tikiim ni kamakuri man te Betebekе nako Aotiteria

Tatauakin boom ni moan teirakem ni makuri

Ibukin kabebetean moan rokom i Aotiteria, ao e kabaka boon bwaai tabeua i bukim am tia kamakuri.
Ko riai ni kabooi muin Kabanemane akanne.

Ni bon arona ao e na iai tatauan te mwaiti ae e baireaki man am bwakabwai inanon te maan ae 12
nakon 16 te wiiki man moan rokom ibukin kabooan mwiin bwakamwane akanne. Aio e karaoaki n te
aro bwa e na iai nikiran boom ae bon tau ibukin kaitaraan boon maium ni boong akana imwina.

**E kakawaki bwa ko na matata bwa ni moan mwakurim n te maan ae 12 nakon 16 te wiiki ke e
nako riki, ao e na kona n aki tau nikiran am bwakabwai ibukin am kaokimwane nakoia am utu.**

A KABWARABWARAKI N TAEKAN KAMAKURAM BWA BAIKARA BWAAI AIKA ANA TAUAKI MAN BOOM AO A NA KONA N RIN IAI BAIKAI:

Kantokam n te wanikiba nako
Aotiteria ao boon baom man
te marae ni wanikiba nakon
am tabo ni maeka ao tabo ni
mwakuri.

Boon biriakinan am visa.

Kabanemwane imwain
mwakurim n aron boon
tuoakim ibukin marurungim,
boon bwainaoraki ke tutuo
riki tabeua.

Te mwane teutana ae
ko anganaki bwa katean
waem imwain reken am
moan bwakabwai.

Taumwane aika a na reitinako man am bwakabwai

**A na bon iai riki mwane aika e na tataui am tia kammwakuri man boom ni katoa bwakabwai e
ngae ngke a tia ni bwara mwin kabanemwane ni kabanea ni moan rokom 12 nakon 16 te wiiki ma
moan katean waem.**

A na bon kakaokoro tein kabanemwane ake a na tatauaki man boom ibukin moan rokom ao ake a na
reitinako tatauakia. Aio e na kaeineti ma am tabo iaon Aotiteria are ko mena iai, kakaokoroia taan
kammwakuri ao e na kona naba n reke te kaokoro bon i marenam ma kaain am tiim ni mwakuri bwa e
nakon te tai ma kanoana.

KATOOTO IAON TAUMWANE AIKA REITINAKO AIKA A KONA NI KARAOAKI:

Boon am tabo
ni maeka(ke te
boraraoi), ngkana
e a kaman baireaki
iroun am Tia
Kammwakuri.

Kabomwi ibukin
te aoraki(aio ko
kabaeaki iai iaan
tuan am visa)

Amwarake
(ngkana a
katauraoaki).

Boon baom(nakon
te mwakuri ao n
oki, ao n tabetai
bon ibukin
kainnanom).

Kabanemwane n te auti n aron te iti, te
kaeti, te ran, toma n te intanete, bwain
nanon te auti, ao booia taan kaitiaki ao
ununiki. Kakoaua bwa te mwaiti aei e na
kona ni karinaki ibuakon boon am auti
are e katoa wiiki ke e na kona n aranaki
bwa te kabanemwane ae e okoro ao
man tauaki man am bwakabwai.

E KAKAWAKI

Am tia kammwakuri e na ti kona n taua te mwaiti ae baireaki man am bwakabwai ti man am kariaia n te koroboki ao ngkana e na reke kabaiam mai iai. Kawakin raoi beebwa aika ko tiainaibukin am tania n rongorongo ao bon buokam ngkana iai riki am titiraki.

Taekan taian taumwane a kona ni kaokoro ma are e mwakoro n taekan kamakuram

N tabetai ao e na kona n aki ataki raoi boon te bwai teuana imwain rokom i Aotiteria, n aron te katoto teuana, n reken am visa ao am tia kammwakuri e a biriakin naba kibam ma taabo ake ko na tiku iai ngaia are mwaiti ni mwane akana a oti n am Reta ni Kammwakuri bon ti taian katautau(waare ni katautau aika a mwakuriaki).

Ngkana ko a teirake ni mwakuri, e na anganaiko am tia kammwakuri te booma ae

E KAKAWAKI

Ngkana ko makuri n taabo n uniki uanikai, baanikai ao uenikai, e kona n rotaki maitin am awa n tain te tai. E na bita am taumwane am tia kamakuri n te aro ba e na tau maitin am mwne I bukin boon kanam ao maium. Tao ko na aki kona ni kanakomwane nakoia am utu n te tai anne.

Itera nako aika ko riai n ataia iaon taekan boom

- Ko kona ni kabooaki ni katoa wiiki, ke ni katoa uoua te wiiki(fortnight) - e na oti aio n taekan kamakuram.
- Ko na kona n tataninga 1 ke 2 te wiiki imwain ae e reke iroum am moan bwakabwai ae bwanin.
- E na kona am tia kammwakuri n aki waakina te taumwane man am bwakabwai ni karokoa e a tia n reke iroum am moan bwakabwai ae e bwanin.
- A kona taan kammwakuri tabeman n anganiko am tai ae maan riki ibukin kaitiakan bwakamwane ake a na riai n tatauaki ao ni kaboaki mwiiia.
- A na riai n oti iaon am beebwa ni bwakabwai mwaiti nako ake a na tauaki.

Motirawa ao maanin taai ni motirawa

E kona ni kakerikakaki boom ngkana ko aki makuri. Taan makuri aika a tei maan ao aika a aki tei maan e reke irouia te motirawa n aoraki ao te motirawa n te ririki, ae e kona ni ikoiko ni maanin te tai. Taan makuri aika a tangoaki a kona n ana te motirawa n aoraki ma akea booia iai ao e aki kona n ikoiko aia motiroawa n te ririki. A karinanaki i nano maanin taai ni motirawa n te ririki ao te motirawa n Aoraki.

Ngkana iai am titiraki ibukin am bwakabwai ke mwaane aika a tauaki, taiaoka titirakina moa am tia kammwakuri.

Te motirawa n te ririki ae e kabooaki

- Taan makuri aika a tei maan: 4 te wiiki n te ririki (20 boong ni makuri)
- Taan makuri aika a aki tei maan 4 te wiiki n te ririki(ni kangaraoaki ma maitin te awa n te wiiki
- Taan makuri aika a tangoaki: akea

Te motirawa n Aoraki ae e kabooaki

- Taan makuri aika a tei maan ao a aki ei maan: 10 te bong ni katoa ririki.
- Taan makuri aika a tangoaki: akea.

Bao ni mwamwananga

E na bon kaokoro bon te bao nakon te tabo ni mwakuri ao n oki ibukin te tia mwakuri temanna ma temanna n ana tabo ae e kaokoro iaon Aotiteria. E kona am tia kammwakuri ni katauraoa te bao ni mananga i bukim nakon ao okim man am makuri ke ko kona ni kabonganai bao ni mwamwananga ibukin te botanaomata, ke te bwatika tewana ke ni baronga ae bon oin baom.

Ngkana ko tangoa te bao mairoun am tia kammwakuri, tiaki nanona bwa ai am bwai te bao anne n tokin am contract ni

mwakuri. Boon tangoan te bao e kabooi baikai: kabutan te kaa(kabomwi, tauan mwiin te kaa, boon bwaina ma karoana ngkana iai te uruaki); boon te bwaa (tein boon te bwaa n te wiiki man \$50 nakon \$150 n te wiiki) e na kona n raka riki ae ko na kabwaka ke e na rin ibuakon kabanemwane akanne. E kakawaki ko na kakoaua raoi otam iroun am tia kammwakuri.

A riai ni mano bao aika a barongaki i roun am tia kamakuri ao n riai naba maitin booia.

Bon iai inaomatam n rinea oin baom ngkana ko a reke raoi tikum ao ko a mwengaraoi raoi iaon Aotiteria.

Te tabo ni Maeka

Am tia kamakuri e na kakaea am tabo ni maeka ae e mano, ae e aki rangi ni bobuaka, ao e uakaan ma am tabo ni mwakuri, ma aio e a bon nakon tauraoi te tabo ni maeka n te tabo ao n te tai annne.

Boon te auti e kona ni kakaokoro bwa e a nakon taraan bwaai n aekan te tabo, buburan ma aekan te auti ni maeka, iai ke akea bwain nanona n reitaki ma te intanete ma te iti, te kaeti ao te ran. E na kona n reke ngkannne ae e kaokoro te mwaiti ae ko na kabwaka ibukin am tabo ni maeka ma ae a kabwaka kaain am tiim.

Bon iai inaomatam n rinea am tabo ni maeka ae ko kan tiku iai n te tai are ko a matoa iai tikum iaon Aotiteria. E ngae n anne ao ngkana ko iangoa otinakom man te tabo ni maeka are e baireaki ibukim ao ko riai ni moantai ni kaongoa am tia kammwakuri. Am tia kammwakuri ane e na bon kaongoko bwa iraua am wiiki ae ko riai ni kaongoa iai imwain ae ko otinako man am tabo ni maeka.

Angiin tabo ni maeka bon iai aia kabaebae te bwakamwane ni moan rinim n te auti. Ngkana iai bwain te auti aika a uruaki iroum, e na kona ngkanne ni kabonganaki te mwane anne ibukin kaitaraan karoan taian uruaki akanne.

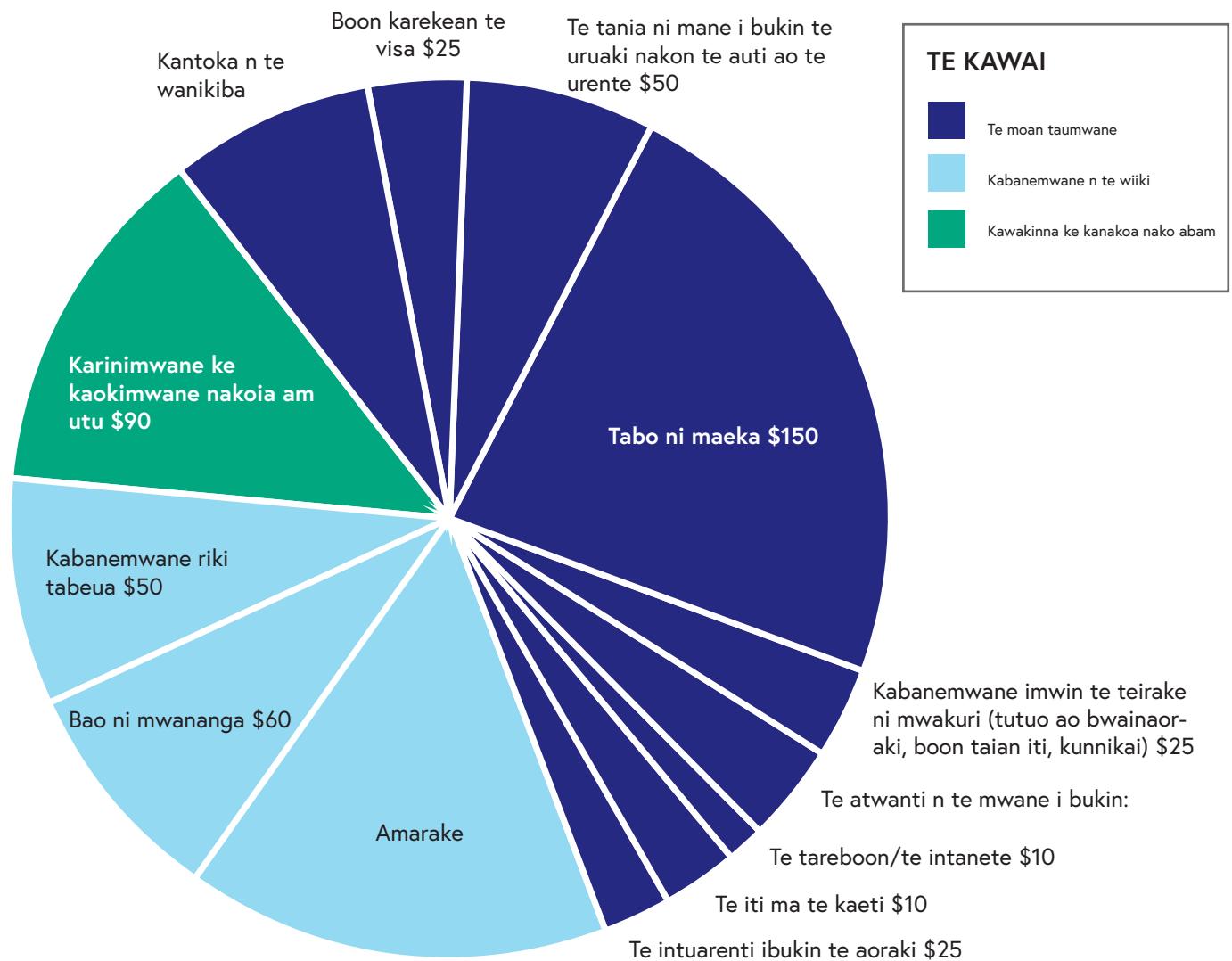
Katootoo i aon kabanemwane ni katoa wiiki i bukin taan makuri

Taumwane n te moan 12 nakon 16 ni wiiki ni makuri

Te tamnei ae e oti inano e kaoti katautaua ni ware i aon maitin taumwane aika a kona n tautauaki mani boom n te wiiki i bukin kaaitaran am moan kabanemane n ai aron te kiba, karekean te wisa, kabanemane i main kamakuram ao am atwanti n te mane.

E kaotaki n te tamnei te maiti ni mane ae e aitara ma te maiti ae e kabaneaki iaon boon te bwai ae ti teuana.

A riai ni manga kaokaki kabanemane aikai nakon te tia kamakuri rinanon taumwane man am bakabwai n te moan 12 nakon 16 te wiiki.

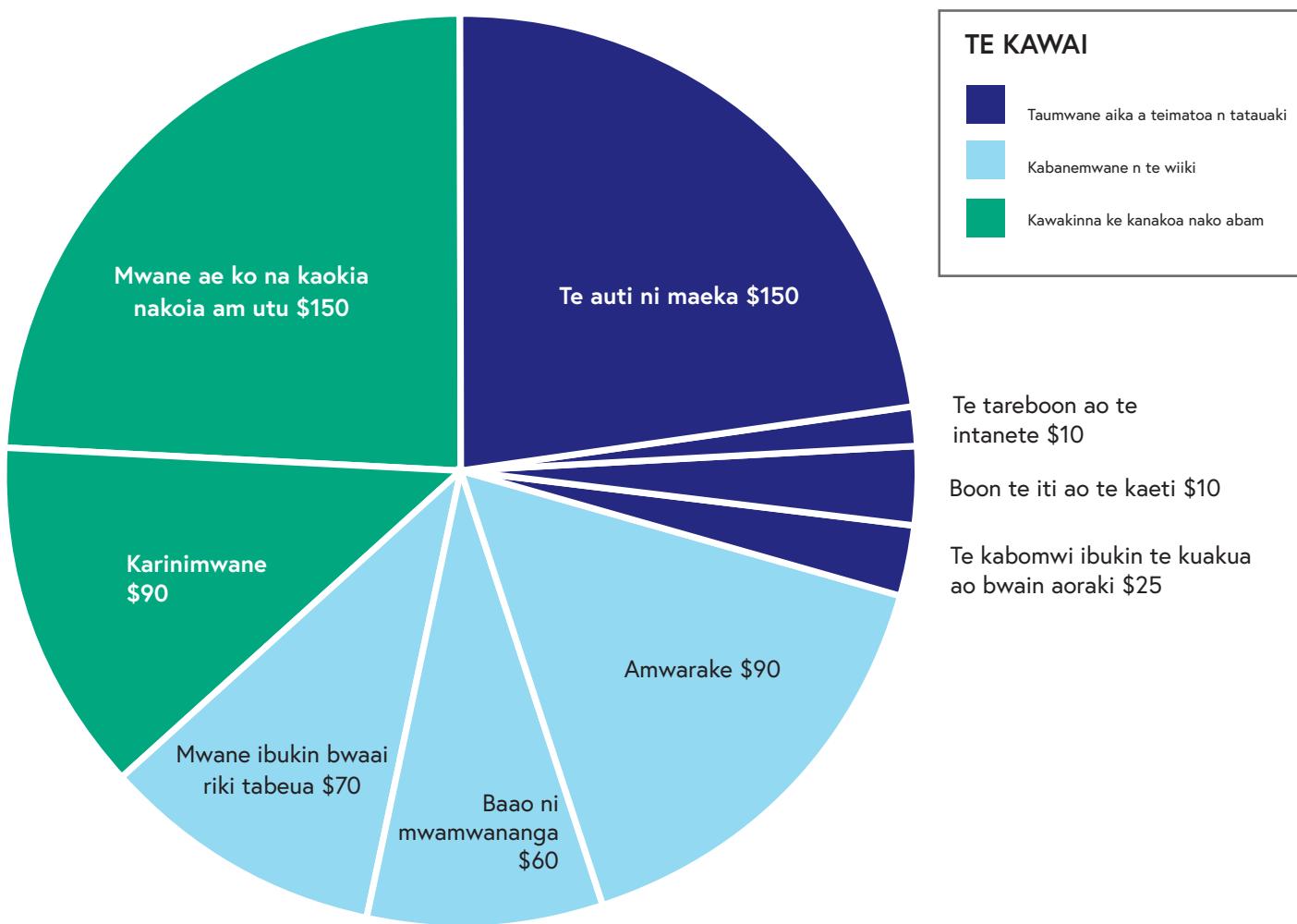
1. Taiaoka ataia, ba a bon kakaokoro kantoka i bukin kiiba nako Aotiteria man aba teuana ao teuana.

Katootoo iaon kabanemwane n te wiiki i bukia taan makuri

Kabanemwane i muin kabooan muin am moan kabanewane ni kabobongan arom ni moan rokom

E na kona ni maiti riki boon te maiu i Aotiteria nakon aban. Katauraoiko ni kaitarai kabanemwane iaon baai ni katoa bong n aron te amarake te auti ni maeka ao te bao.

Ko anganaki te iango ae e amaroa riki n te tamnei ane e oti i nano iaon te kabanemwane n te wiiki i muin kabooan muin te moan kabanemwane i bukin kabobongan arom ni moan rokom.

Tera ae ko na karaoria ngkana ko aki oota ni beebwan am bwakabwai

Speak to your employer first. If you have further questions try these other options:

1. Maroro ma te Aobitia ni Itoman are e tabeakiniko ke te tia tei man te rabata ae te Betebike ke Timor-Reste ake e babairea taekan te kamananga
2. Reitaki ma ana tieweti ni boutoka te Rabata ni Kamakuri man te Betebike nako Aotiteria i aon (1800 51 51 31) ae akea boona.
3. Reitaki nakon te Makuri Riai Ombatiman (ana aobiti te Tautaeka n Aotiteria ae e inaomata ae e tauraoi n anga te buoka ae e aki kaboaki) i aon 13 13 94. Ibukin rongorongo iaon itera n taumwane man boom, nora: <https://www.fairwork.gov.au/pay/deducting-pay-and-overpayments>.
4. Reitaki ma am iunion ngkana te memba ngke iai..

Boon te maiu i Aotiteria

E kona ni bobuaka riki boon te maiu i Aotiteria nakon abam. Katauraoiko ni kabaka te mwane ae e maiti riki I bukin baika ko kainnanoi ni katoa bong n aron te amarake, te auti ni maeka ao te bao.

E oti i nano rinanin baai aika a kona n reke n tenaan subamakete. Taiaoka ataia: ba bon ti te ibuobuoki rinanin baai aika a koreaki taekaia. A na bon okoro boon baai aika a kakaokoro ni kaeti ma te tabo ae ko mena iai, angin te tai ke tokaea n te makete.

Ko kona ni kabongana rinanin baai aikai ni karika maitin am kabanenwane n te wiiki. E na boraoi riki ngkana ko kabooi baai n te maiti ae e korakora. Ko riai naba ni kabongana te bwai ni bitimwane (n aron www.oanda.com), ni kakaea maitin boon baai ni mwanen abam.

Katootoo iaon boon baai man te subamakete I Aotiteria					
Baai: Miriki, 2te riita. Boona: \$2.80		Baai: Bunnimoa: teuana te tatin. Boona: \$4.00 nakon \$7.00		Baai: Te bata, 250g. Boona: \$3.00 nakon \$5.00	
Baai: Te buteta. Boona: \$3.00 nakon \$5.00 n te kiro		Baai: Te buteta karewe Boona: \$3.00 nakon \$5.00 n te kiro		Baai: Tomato. Boona \$8.00 nakon \$10.00 n te kiro	
Baai: Kaerote. Boona: \$2.00 n te kiro		Baai: Kaabiti n te banin. Boona: \$7.00		Baai: Bukinikai maitoro, Boon te bakete: \$3 - \$5 n te kiro	
Baai: Te moa (banin menaai) Boona: \$7.00 nakon \$10.00		Baai: Kariki, 700 kuraem, Boona: \$3.00 nakon \$5.00		Baai: Aboro, Boona: \$3.00 nakon \$5.00 n te kiro	
Baai: Tin n iriko, 340 kuraem, Boona: \$2.50		Baai: Burawa, 1 te kiro, Boona: \$1.50		Baai: Aoranti tiuti, 2 te riita Boona: \$5.00	
Baai: Irikomaiu, Boona: \$16.00-\$26.00 n te kiro ae e nakon aekan te korokoro,		Baai: Te tin ni ingimea, 95 kuraem, Boona: \$1.00		Baai: Banana, Boona: \$2.00 nakon \$5.00 n te kiro	
Baai: Tiaotiti, Boona: \$12.00 nakon \$14.00 n te kiro		Baai: Te minti, Boona \$13.00 nakon \$19.00 n te kiro		Baai: Te ika barramundi, Boona: \$18.00 - \$25.00 n te kiro	
Baai: Te raiti, Boona: \$2.00 n te kiro		Baai: Te nutoo tawe, 5 n te bakete, Boona: \$4.00		Baai: Te ti baeki, 100 ni bakete; Boona: \$3.00-\$5.00	
Baai: Te batita 500 te kuraem, Boona: \$1.50		Baai: Te Koobe tawe, 200 te kuraem, Boona: \$8.00		Baai: Te tira, 20 n te bakete, Boona: \$12.00	
Baai: Te toobu n uaati, 1 te riita, Boona: \$3.00		Baai: Te toobun irewi, 140 te kuraem Boona: \$2.50		Baai: Te tiambuu 350 te mil Boona: \$6.00	
Baai: Toobu n tebobebo 5 n te bakete, Boona: 44.00		Baai: Toobu n tebobebo, 250 te mil Boona: \$4.50		Baai: Deodorant, 250ml Boona: \$4.50	

Australian Government

Australian Aid